

4. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. 10, ч. 2: Подольская губерния. 284 с. URL: bit.ly/3WWp3XX
5. Гуржій І. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. Київ: «Дерполітвидав УРСР», 1954. 451 с.
6. Донік О. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / Київ: Інститут історії України, 2008. 271 с.
7. Кеппен П. Девятая ревизия: Исследование о числе жителей в России в 1851 г. Google Books. 296 с. URL: bit.ly/3XGRB9i
8. Куриленко О. Етнічна структура міст Правобережної України та її вплив на поземельні відносини. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2009. № 16. С. 184–195.
9. Повне зібрання законів Російської імперії. Т. XVI. 1842. № 15145. URL: bit.ly/3XrWxOV
10. Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі: довідник. Київ: ДНВП «Картографія», 2001. 85 с.

Басько Роман

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ФОРМУВАННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО МІСЬКОГО ПРОСТОРУ У ДОНЕЦЬКОМУ СТЕПУ

Ключові слова: Донбас, промисловість, урбанізація, місто.

Keywords: Donbas, industry, urbanization, city.

Формування міського простору Донбасу відбувалось у тісному поєднанні європейської та української традиції містотворення. Такі взаємовпливи дали змогу сформувати унікальну просторову структуру регіону. Частина населених пунктів, наприклад, Бахмут, Слов'янськ, Маріуполь, розпочали розвиток ще у XVIII ст. Внаслідок швидкого перебігу промислового перевороту у регіоні протягом доволі короткого часу з'явилася чимала кількість нових поселень і суттєво видозмінились уже наявні.

Широке будівництво підприємств і шахт потребувало великої кількості робітників, для забезпечення мінімальних життєвих умов яких відбувалося формування поселень. Із другої половини XIX ст. до регіону інтенсивно проникав іноземний капітал, приносячи разом із фінансами елементи індустріальної міської культури.

Враження про ще не заторкнутий подихом індустріальної доби Донецький степ зафіксував інженер О. Фенін: «Навколо, рівний, як дошка, степ, навіть без ярів, взимку сліпучо білий, ранньою весною чорний зі сніговими прогалинами, чудовий тільки раннім літом, розквітчаний червоним цвітом “воронця” (диким піоном), який оголошується співом сотень жайворонків» [6, с. 46]. Цей степовий простір з останньої третини XIX ст. почав динамічно змінюватись, наповнюючись контурами промислових об'єктів і супровідної інфраструктури.

Навколо підприємств формувалися робітничі селища, які швидко розросталися – Юзівка, Горлівка, Дружківка, Костянтинівка та інші. Формування Юзівки стало можливим завдяки підприємцю та інженеру Джону Х'юзу, котрий з 1869 р. побудував промисловий комплекс, що складався з металургійного заводу, шахт і залізниці. Для забезпечення житлом робітників було сформовано поселення,

назване Юзівкою. Воно швидкими темпами розвивалося, до початку ХХ ст. ставши потужним економічним центром. Чисельність жителів селища Юзівки зростала швидкими темпами: з початкових 164 осіб воно збільшилось у 1884 р. до майже 5,5 тис. та до 57 тис. осіб у 1913 р. Статус міста Юзівка отримала у 1917 р., внаслідок чого було сформовано місцеве самоврядування, відтак управління перейшло від Новоросійського товариства до міської думи.

Будівництво міста здійснювалося за англійськими принципами. Структура поселення була типовою, за якої в центрі розміщувався промисловий центр, навколо якого розташовувались житлові квартали та об'єкти соціальної інфраструктури [4, с. 73]. Була передбачена особлива стилістика будинків для висококваліфікованих робітників, збудовано Преображенський собор, банк, Комерційне училище, готель «Великобританія», лікарня та інші важливі для життя міста будівлі [7, с. 28–29]. Усвідомлюючи важливість рівня освіченості робітників, керівники підприємства посприяли відкриттю у 1876 р. школи для дітей місцевих робітників. У 1917 р. у школах Новоросійського товариства навчалось понад 2,7 тис. осіб. Разом зі школами Новоросійського товариства у Юзівці функціонували й інші навчальні заклади, нижчі початкові училища: двокласне училище Братства, однокласне церковно-приходське училище, єврейське громадське училище, дві єврейські жіночі школи, вище початкове училище. Сукупно у цих закладах навчалось понад 4,5 тис. осіб. Станом на 1917 р. у Юзівці працювали кінотеатри «Колізей», «Сатурн», «Соболев» та інші. Разом із православними церквами зводились культові споруди інших конфесій – католицький молитовний будинок, англіканська церква, дві синагоги тощо [8].

Важливим фактором індустріального розвитку степового Донбасу стало прокладання Курсько-Харківсько-Азовської магістралі [3, с. 26]. Розвивалась інфраструктура для обслуговування залізниці, станцій, паротягів і вагонів. Широке будівництво транспортних залізничних сполучень виходило за межі Донбасу, зокрема було поєднане Криворізьким залізничним та Донецьким вугільним басейном, завдяки чому відбувалася концентрація промислового виробництва в українському степу. Для потреб залізниці виникали робітничі селища, у процесі розбудови яких відкривалися поклади вугілля та започатковувались копальні. До прикладу, було відкрито шахти поблизу станцій Магдалинівки, Микитівки, Харцизька. Серед таких населених пунктів – Горлівка, що сформувалась на основі селищ Зайцева, Корсуня та інших. Уже в 1879 р. на місцевій шахті працювали понад 1 тис. робітників, які видобували понад 5 млн пудів вугілля на рік. Наприкінці ХІХ ст. тут було засновано два акціонерні кам'яновугільні товариства, розвивалися інші галузі – машинобудівна, ртутна, цегельно-цементна тощо. У 1878 р. було відкрито гірниче училище. Простір Горлівки розбудовувався лінійним способом і хаотично [5, с. 78–80].

У містотворенні Донбасу важливу роль відіграло солевидобування, традиції якого пов'язані зі Слов'янськом і Бахмутом. На розвитку міст негативно позначилася заборона солепромислу в 1782 р. Однак у другій половині ХІХ ст. у Слов'янську діяло декілька приватних солеварень і відбулося зростання площі міста та кількості жителів до 11 тис. у 1865 р. Бахмут, заснований на зламі ХVІІ–ХVІІІ ст., також тісно пов'язаний із традицією солевидобування. Віднов-

лення цього промислу відбулося в другій половині XIX ст., завдяки чому зріс статус міста та прискорилися темпи його розвитку. Позитивну роль відігравала наявність залізниці. Наявність корисних копалин та шляхів сполучення приваблювали іноземний капітал, зокрема завдяки його залученню було побудовано алебастровий, скляний, цегельно-черепичний заводи, які розширили промисловий потенціал міста [1, с. 147].

Окремої згадки потребує Маріуполь, місто, що формувалося як порт із високим рівнем торгівлі та переважно грецьким населенням. Однак уже в другій половині XIX ст. після прокладання залізниці та об'єднання з Донецьким басейном місто отримало «нове дихання». Через зростання обсягів перевезень було побудовано новий порт, за рахунок бельгійського та французького капіталів зведені металургійні підприємства, також діяли машинобудівні та інші заводи. Через це наприкінці XIX ст. чисельність населення перевищила 31 тис. осіб, що поставило Маріуполь серед найбільших міст Донбасу [1, с. 151].

Підсумовуючи, терени Донеччини та Луганщини у другій половині XIX ст. отримали імпульс для розвитку. Багаті на вугілля та інші корисні копалини землі сприяли виникненню промислових об'єктів і поселень довкола них. Вагому роль у процесах урбанізації відіграла залізниця. Робітничі селища зростали зі збільшенням обсягів промислового виробництва, формувалися нові міста, в яких поєднувались іноземні капіталовкладення та українські традиції містотворення. Як наслідок, із кінця XIX ст. розмірений степовий ландшафт Донеччини перетворювався на динамічний індустріальний простір.

Джерела та література

1. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / ред. О. П. Реєнт. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019. 608 с.
2. Гайко Г., Білецький В. Нарис історії гірництва в Україні. Київ: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2022. 194 с.
3. Донік О. М. З історії індустріального освоєння Донбасу (XIX – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України, 2014. 60 с.
4. Куліков В. О. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2019. 388 с.
5. Молчанов В. Б. Донбас у системі соціально-демографічних та економічних процесів (XIX – початок XX ст.) / НАН України. Інститут історії України. Київ: Ін-т історії України, 2015. 106 с.
6. Фенин А. Воспоминания инженера (1883–1906 гг.). К истории общественного и хозяйственного развития России. Прага, 1938. 177 с.
7. Юз і Юзівка / Юз и Юзовка / ред. В. А. Гайдук. Донецьк: Фірма «Кардінал», 2000. 315 с.
8. Юзівка – Донецьк. *Державний архів Донецької області*. URL: <https://dn.archives.gov.ua/7569-2/> (дата звернення: 13.03.2025).